

др Бојан Симић*

Виши научни сарадник

Институт за новију историју Србије, Београд

ГРАНИЦЕ СРБИЈЕ У ВИЂЕЊИМА СРПСКЕ РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ ПРЕ И НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Апстракт: На основу архивских извора, мемоарских списа, штампе и релевантне литературе, у раду се анализирају погледи Српске радикалне странке Милана Стојадиновића на питање граница Србије након споразума Цветковић–Мачек августа 1939, као и у времену током педесетих година 20. века када је странка деловала у емиграцији. У чланку се сагледавају услови који су довели до таквих ставова, како они унутрашњи и спољни, тако и лични, везани за самог председника странке Стојадиновића.

Кључне речи: Југославија, Србија, Милан Стојадиновић, Српска Радикална Странка

Стварањем Бановине Хрватске августа 1939, када је усвојено начело „племенског“ и „етничког“ омеђивања Краљевине Југославије, поставило се питање српске административне јединице. На том становишту нису били само представници културне, научне и економске елите српског народа, већ и представници странака које су чиниле Удружену опозицију (Демократска странка, Народна радикална странка, Савез земљорадника), организација као што су Српски културни клуб, интелектуалци окупљени око часописа „Напред“ и библиотеке „Политика и друштво“ и др. Српски политичари инсистирали су да процес коначног државно-правног преуређења земље буде изведен пре најављеног расписивања парламентарних избора.¹ До њих није никада дошло јер је ионако сложена ситуацију у земљи додатно закомпликовао почетак Другог светског рата.

Међу онима који су јавно устали против стварања Бановине Хрватске био је и некадашњи председник владе и министар спољних послова Милан

* smcbjn@yahoo.com

¹ Љубодраг Димић, *Историја српске државности, књ. III, Србија у Југославији*, Нови Сад 2000, 191–213. Детаљније о ставовима претежно српских странака из Удружене опозиције видети: Мира Радојевић, *Удружена опозиција 1935–1939*, Београд 1994, 190–202.

Стојадиновић. Он је већ раније у Народној скупштини са 83 народна посланика и 20 сенатора објавио интерпелацију везану за политику владе и преговоре са Хрватима. На интерпелацију никад није званично одговорено, а Стојадиновић је са групом својих најближих сарадника искључен из посланичког клуба владајуће партије а касније и из странке. Након Споразума Цветковић–Мачек дошло је до распуштања парламента, чиме су Стојадиновић и његови следбеници изгубили важно поље деловања.

Бивши председник владе са групом окупљеном око њега наставио је делатност издавањем прогласа и летака. Све је то водило ка оснивању нове политичке партије што се и десило почетком 1940. када је формирана Српска радикална странка (СРС). Поред Стојадиновића као председника. странку су чинили бројни ранији министри из његове владе и некадашњи посланици и сенатори. Међу њима су били Светозар Станковић и Богољуб Кујунџић (потпредседници), Бранко Калуђерчић, Добривоје Стошовић, Душан Летица, Ђура Јанковић, Милан Аћимовић, Панта Јовановић, Угрин Јоксимовић... Њен програм је уз пријаву делегација странке у оснивању предала Министарству унутрашњих послова 26. фебруара. Иако је пријава заведена, странка никад није званично регистрована.

У поменутом програму усвојеном у Београду 22. фебруара 1940. јасно су наглашени разлози оснивања странке и њени циљеви. Одмах на почетку у првом члану речено је како је странка настала првенствено из Југословенске радикалне заједнице (ЈРЗ) од људи који су били незадовољни „дубоким променама“ које су настале после образовања Цветковићеве владе. Споразум о стварању Бановине Хрватске назван је државним ударом јер је створена „засебна хрватска државно-правна област“, док је остали део државе „скоро потпуно разграђен“. (чл. 5).² СРС је одбио да призна Споразум Цветковић–Мачек који је виђен као диктат српском народу и по оцени те странке федерализовао државу, што је значило „слабљење и дељење државе“. (чл. 18) Већ у наредном члану наглашено је да Срби имају „безусловно право – када се већ омеђују националне територије – да уједине све српске области и крајеве“ по својим историјским напорима, по огромним жртвама у столетним борбама, по праву своје скупо плаћене победе и по праву на свој слободан и несметан развитак“. (чл. 19).

Ипак, програм је остао недоречен по питању конкретног именовања српских територија. Најближе томе говори се у члану који се тицао се критика границе насталих након формирања Бановине Хрватске. Он је гласио:

² Архив Југославије, Збирка Милана Стојадиновића (37), фасцикла 18, листови 113–119. Снимци ових докумената објављени су у: Бранко Надовеза, *Српска радикална странка Милана Стојадиновића*, Београд 2006, 29–43.

„а) што та граница спречава уједињење српског народа, за које је он поднео толике жртве, и оставља Бановини Хрватској милион Срба. Одлучно тражимо уједињење свих Срба;

б) што та граница одузима Србима читаву морску обалу остављајући им само најјужнији део почев од Боке Которске до реке Бојане, а који је део тешко приступачан и нема железничке везе са залађем;

в) што та граница дели српску Босну и Херцеговину. О подели Босне и Херцеговине, због којих су Србија и Црна Гора загазиле у рат 1914, а сама Босна и Херцеговина дале толике жртве за своје уједињење са Србијом – не може бити речи; и

г) што та граница омета несметани развитак српског народа и слаби језгро Југословенства, коме ће и у будуће, као и у прошлости, тежити све оно, што искрено и поштено осећа југословенски.“³

Као што се може видети границе српске административне јединице нису јасно прецизиране али је више него очигледно да се у њиховим оквирима видеља целокупна Босна и Херцеговина, као и много шире подручје јадранске обала од оне које је обухватало црногорско приморје.

Да је у руководству СРС било неслагања по питању тога да ли званично оивичити српске територије или не, говори нам недавно објављени мемоарски списи Радоја Јанковића,⁴ опуномоћеног министра на страни и уредника партијског листа *Уједињење*.⁵ Јанковић тврди да су у првој верзији програма коју је он добио од брата председника Драгомира Стојадиновића у члановима 20-22. тражило образовање и ограничавање српске бановине. Он је, како наводи, интервенисао и рекао да је довољно да се говори о заштити српства, али у **границама Југославије** (подвучено у оригиналу, прим. Б.С).⁶ На састанку који је одржан у Стојадиновићевом дому било је присутно око 70 делегата и на њему се водила оштра дебата о питању образовања српске јединице и њеним границама. За формирање Српске бановине изјаснило се више делегата, међу којима су најгласнији били др Љуба Поповић, један од аутора програма странке, и Момчило Јанковић, некадашњи народни посланик са листе ЈРЗ. Како Радоје Јанковић сведочи,

³ Исто, члан 22. Такође видети: Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, Rijeka 1970, 590–591.

⁴ Радоје Јанковић (Чачак, 1879 – Београд, 1943) био је дипломата, политичар и писац. Службовао је у САД и Албанији. Ангажовао се у оснивању Српске радикалне странке где је био члан ширег одбора и уредник страначког листа *Уједињење*.

⁵ Како се наводи у првом броју листа под уједињењем се подразумевало пре свега српско уједињење али „не као израз жеље за подвојеностима, него као реакција на једност стање које је ту, ван и против наше воље, а које нужно намеће уједињење српских снага“. Тај број био је и једини који је изашао јер је убрзо био забрањен.

⁶ Радоје Јанковић, *Како је убијана Краљевина Југославија*, Нови Сад – Чачак 2021, 29.

није било формалног гласања након расправе већ је Стојадиновић закључио да постоји већинско расположење за „подвлачење идеје о интегралном српству у Југославији, али **противу граница**“ (подвучено у оригиналу, прим. Б.С).⁷

У архивској грађи налазимо и радну верзију програма у којој се налазио и један члан који је касније изостављен. Он је првобитно предвиђен као члан 24, а у њему је писало: „Пошто Србија добије све српске земље, обухвати цео српски народ и добије широк приступ на море, она ће се поделити на самоуправне јединице, довољно да обезбеде, уз помоћ државе, задовољење локалних потреба, а на првом месту економске природе, заостале у Краљевини Југославији до сада услед брига за друге области“.⁸ Иако ни у овој верзији нису побројане територије формулација која обухвата цео српски народ јасно је указивала на намеру предлагача. Као што је речено, од овог се одустало и усвојена је ублажена верзија. С друге стране, јасно је истакнута бојазан за економско заостајање српског народа у Југославији насупротив познатој тези о економском израбљивању Хрвата.⁹

Мада је наведена одлука прихваћена и примењена у програму, духови се нису потпуно смирили па је било расправа око омеђивања српских територија и наредних дана. Радоје Јанковић помиње своју жестоку дискусију са др Љубом Поповићем где је Поповић тврдио „Србија и српство пропадају“, а Јанковић се заложио за опстанак Југославије по цену да се Хрватима да и Саборна црква.¹⁰ Усвајањем програма и правила формално је обновљена политичка акција Милана Стојадиновића, овог пута у форми Српске радикалне странке.

Приликом страначког скупа 16. марта у просторијама Занатског дома у Београду говорили су Стојадиновић и Радоје Јанковић. Говори су касније штампани у брошури под називом „Два споразума“ у едицији Библиотека Српске радикалне странке.¹¹ У њима је још оштрија нападнута владина политика а председник странке је рекао да је створена „држава у држави, и то не само од хрватских него и од чисто српских срезова и крајева“ и да то више „није федерација већ конфедерација!“.¹² Оштре речи упућене директно влади и индиректно кнезу Павлу нису остале без реакције.

⁷ Исто, 30–31.

⁸ АЈ, 37-18-94.

⁹ Током 1938. изашла је чувена публикација економисте и социолога Рудолфа Бићанића у којој се једнострано говори о наводном економском израбљивању пречанских крајева у Краљевини СХС-Југославији.

¹⁰ Јанковић, *Како је убијана Краљевина Југославија*, 32.

¹¹ Под два споразума мислило се на споразум између Народне радикалне странке Николе Пашића и Хрватске сељачке странке Стјепана Радића из 1925. и Споразум Цветковић-Мачек.

¹² Милан Стојадиновић, *Два споразума*, Београд 1940, 36.

Опозиционо деловање Милан Стојадиновић није било дугог века. Он је априла 1940. ухапшен је од стране владе свога наследника и некадашњег партијског колеге Драгише Цветковића. Тада нико није слутио, а најмање сам Стојадиновић, да ће тек после пуних осам година бити поново потпуно слободан. Поводом лишавања слободе издато је кратко саопштење да су приликом претреса нађени подаци о „недозвољеном раду именованог“ и да се у складу са Законом о заштити јавне безбедности и поретка у држави (члан 12а) он шаље на принудни боравак.¹³ Никаква допунска објашњења нису понуђена. Тек када су се у страним новинама појавила тумачења о томе да је Стојадиновићева спољна политика била узрок хапшења, издато је допунско саопштење преко агенције полузваничне „Авала“. Деманти са „надлежног места“ садржао је допунско објашњење да је Стојадиновић ухапшен „како би му се онемогућила даља акција против унутрашње политике Краљевске владе“.¹⁴ Оба саопштења била су кратка и објављена негде у средини новина, како се самом хапшењу не би дало на значају. Никакве допунске коментаре, разуме се, цензура није допустила. Јасно је, такође, да је друго саопштење изнуђено како би се Немачка и Италија некако убедиле да се ради о чисто унутрашњеполитичким разлозима.

Сам Стојадиновић касније, као и његов брат Драгомир приликом сведочења након Другог светског рата, нису имали дилему да су наводни докази за његово антидржавно деловање подметнути приликом хапшења. Радило се о летку у коме се у једном делу алудира да кнез Павле није син кнеза Арсена и да у себи „нема ни капи Карађорђево крви“.¹⁵ Стојадиновић је био прво интерниран прво на Руднику, па у Карановцу поред Ужица и на крају на Илици. Неколико дана пред приступање Југославије Тројном пакту, 18. марта, он је спроведен до грчке границе и насупрот важећем уставу предат Енглезима који су га преко Солуна, Атине, Каира, Суеца и Адена пребацили на Маурицијус, острво у Индијском океану.¹⁶ Тамо је провео наредних готово седам година.¹⁷ Странка није престала са радом интернацијом њеног

¹³ *Политика*, 20. 4. 1940, 7; *Време*, 20. 4. 1940, 7.

¹⁴ *Политика*, 24. 4. 1940, 6; *Време* 24. 4. 1940, 6; Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 608.

¹⁵ Историјски архив Београда (ИАБ), Безбедоносно-информативна агенција (БИА), Досије Милана Стојадиновића 70900415/81-1-9, „Интернирање Милана Стојадиновића“, Сведочење Драгомира Стојадиновића од 7. 9. 1945; Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 594-604.

¹⁶ Члан 9. Устава из 1931. у својој првој реченици гласи: „Ниједан грађанин не може бити изгнан из државе“. *Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије*, Београд 1988, 250.

¹⁷ О Стојадиновићевом бораваку на Маурицијусу видети: Милан Стојадиновић, Заточеник његовог краљевског величанства, Мелбурн 1976; Љубодраг Димић, „Одлазак са Маурицијуса: Британци и Милан Стојадиновић (1945-1948)“, Глас, том 420, књ. 16 (2012), 495-518; Бојан Симић, „У сребрном кавезу“ – Милан Стојадиновић на Маурицијусу (1941-1948)“, Баштина 47, (2019), 343-356.

председника али је њена активност била значајно смањена. Руководство странком формално је преузео потпредседник Кујунџић. Ретко су одржавни састанци оперативног органа странке Ужег Главног одбора који се састојао од 25 чланова, а једна од најзначајнијих активности било је штампање летка „Зашто је интерниран Милан Стојадиновић?“ који је потписан са Пријатељи Др. Милана Стојадиновића са датумом 15. август 1940.¹⁸ У њему су изнесени детаљи и околности у вези са хапшењем председника СРС, као и других страначких функционера, и Стојадиновићевом интернацијом. Априлски рат и фактички је ставио тачку на прву фазу деловања СРС.

Други део рада посвећен је ставовима Стојадиновића и Српске радикалне странке према омеђивању српског етничког простора након Другог светског рата, односно у периоду током педесетих година. Милан Стојадиновић је од пролећа 1948. са породицом живео у Аргентини, земљи са бројном југословенском емиграцијом.¹⁹ Изгледа да је, бар у почетку, Стојадиновић заузео пројугословенски став. Наиме, током јуна 1949. била је организована забава у част бившег грчког министра унутрашњих послова Константина Маниадакиса, који је од 1941. живео у Аргентини и који је одлучио да се врати у домовину. У хотелу „Плаза“ у Буенос Ајресу било је присутно око 500 званица, међу којима приличан број припадника различитих емигрантских група. Стојадиновић је тада узео реч наводећи да говори у име Југославије и да је увек „био само за Југославију“. Усташки лист *Хрватска* пренео је вест о овом догађају прилично негативно пишући да он може да говори само „у име београдске чаршије“, наводећи да се бивши „диктатор и капиталиста“ обратио на лошем шпанском.²⁰

Као присталица заједничке државе, Стојадиновић се представио и током разговора са представницима социјалистичке Југославије који су трајали од лета 1952. до октобра 1953. Цела прича отпочела је тако што је Стојадиновић срео у Буенос Ајресу економског изасланика ФНРЈ Љубибратића, коме је изразио жељу да разговора са представницима нових власти. Све је то чинио, треба истаћи, у нади да ће утицати на пуштање млађег брата Драгомира из затвора и запошљавање сестре Наде Глишић. Драгомир, новинар и ратни директор *Новог Времена*, након Другог светског рата био је осуђен на петнаест година робије, док је Нада била у тешкој ситуацији јер је остала удовица и без посла. Разговори су прво вођени са обавештајцем Бошком Видаковићем, а касније и са представницима

¹⁸ АЈ, 37-18-208/210. Такође видети и: Јанковић, *Како је убијана Краљевина Југославија*, 223–230.

¹⁹ О томе како је Стојадиновић добио визу за Аргентину видети: Бојан Симић, *Стојадиновић у Аргентини*, Београд – Нови Сад 2022, 18–29.

²⁰ Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМСП), Политичка архива (ПА), 1949, Аргентина, фасцикла 6, досије 10, сигнатура 41304, Чланак из листа *Хрватска* од 1 јула 1949. год. бр. 12.

Посланства ФНРЈ у Буенос Ајресу. У почетној фази у томе су учествовали Михајло Мајер и Милош Пиљуга.

Током разговора представници ФНРЈ су од Стојадиновића тражили један елаборат о економској ситуацији у Аргентини, помоћ приликом склапања трговинског уговора са том земљом, усмеравање листа српске емиграције у Јужној Америци *Српске заставе* да пише против усташа а не против нових власти у Југославији, интервенцију за укидање усташког радио-часа и слично. Занимљиво је да је у преписци Стојадиновићу додељено кодно име „Мерцедес“. Поред питања која су се односила на статусе његових брата и сестре, Стојадиновић је желео да искористи овај контакт да испита случај свог држављанства, као и да прикупи материјале за мемоаре. Како би стекао што бољу позицију у преговорима, у почетку је хвалио неке потезе нових власти, али ниједног тренутка није негирао свој антикомунистички став.

Разговори које је Стојадиновић водио са представницима ФНРЈ могу се описати једним закључком који је записао Видаковић, а то је настојање да се што „јефтиније купи, а што скупље прода“. Било је говора о многим стварима, али је готово све остало на речима, размени мишљења, „испитивању терена“, обећањима, полуинформацијама...²¹ На састанку 2. октобра 1953, чини се, дошло је до трајног прекида разговора. Стојадиновић је оптужен да није испунио преузете обавезе, те да друга страна више нема интереса подржавати такво стање ствари. Стојадиновић је одговорио да ништа није урађено по питању Драгомировог пуштања на слободу, а онда упозорио да од њега не треба правити непријатеља и да са његове стране могу да „пушу топли и хладни ветрови на Југославију“.²²

Чини се да је управо прекид разговора са предстаницима ФНРЈ натерао Стојадиновића да крене у акцију која је промовисала стварање посебне српске државе и која је самим тим подразумевала разбијање Југославије. У тексту крајем 1953. који је објавио у *Српској застави* са насловом „Не истим путем“, Стојадиновић је представио свој поглед на будући положај српског народа који је дефинисан као „слободно српство у слободној српској

²¹ Детаљније видети: Симић, Стојадиновић у Аргентини, 29–37.

²² ИАБ, БИА, 70900415/104–1, „Извештај о разговору с Мерцедесом“, од 2. 10. 1953. Делови архивске грађе о преговорима Стојадиновића са представницима ФНРЈ штампани су у више фељтона у дневним новинама Вечерње новости који су касније преносили други листови и портали. Иза њиховог објављивања стајали су новинари Вељко Лалић и Угљеша Балшић. Након увида у оригиналну документацију можемо закључити да се ради у великој мери о прецизно пренесеним изворима уз неке ситније грешке и пропусте. Целокупан материјал може се наћи и на: www.27mart.com, датум приступа 1. 3. 2022. Такође, већи део материјала из фељтона прештампан је и у публикацији: Veljko Lalić, Milan Stojadinović. *Ekonomski reformator ili profašistički premijer*, Beograd 2020.

држави“. У њему се критикују покушаји различитих Срба у емиграцији са жељом да се направи некакав нови споразум са Хрватима и Словенцима који ће довести до реформисања Југославије. У тексту се каже: „И сад опет Срби треба да подметну своја леђа, да бране од Талијана данас Трст, а сутра ко зна шта још. Опет Срби траже „Споразум“. Опет треба приносити нове жртве! Докле?“ Аутор закључује да ако Југославија „треба да постоји, она је десет пута потребнија Хрватима и Словенцима, него ли Србима“. Иако се заједничка држава са тим народима потпуно не искључује тражи се јасно разграничење „да се зна шта је чије“. Аутор текста под српским територијама наводи простор „од Тимока до Јадранског мора“.²³ Први граничник река Тимок је прилично јасна а нејасно остаје где би требало да се налази граница на Јадрану. Верујем да је аутор текста и имао намеру да остане недоречен. С једне стране, да истакне неопходност самосталне српске државе, а с друге да остави могућност за будуће разговоре и договоре.

Текст је потписан псеудонимом Хребелјановић. Да се ради управо о Милану Стојадиновићу сведочи уредник *Српске Заставе* Душан Филиповић који каже да је Стојадиновић у својим чланцима у том листу користио псеудониме Хребелјановић или Стари Радикал.²⁴

Као моменат оживљавања Српске радикалне странке можемо означити средину 1954, када је Стојадиновић дао интервју хрватском листу *Izbor* из Буенос Ајреса. У њему он је означен као председник СРС. Он је 29. јула, у разговору са уредником листа Јосипом Субашићем који је водио у свом дому, изјавио да су Срби и Хрвати живели „стотинама година у посебним државама“ и да би тако требало да буде и у будућности. Изразио је наду у могућност добросуседске сарадње када се реши државно питање.²⁵ Питање граница том приликом конкретно није спомињано. Овај интервју био је увод у сусрете са Павелићем који су се десили у другој половини 1954. и почетком 1955.²⁶

Средином педесетих за кратко поново су заживели и страначки органи и одбори. Оснивање Одбора СРС за Европу, 7. априла 1955, обнародовано је преко *Српске заставе*. Радило се о прогласу у десет тачака који је потписан у Бад Залцуфлену у Немачкој. У овом одбору налазило се петнаестак мање познатих Срба. Сличан одбор основали су и у Салцбургу тамошњи

²³ *Српска застава*, 25. 12. 1953, 1. Цео текст штампан је и у: Симић, *Стојадиновић у Аргентини*, 121–124.

²⁴ *Dokumenti Srpske zastave*, knj. 2, prig. Dušan M. Filipović, Buenos Aires 1977, 301.

²⁵ *Izbor*, br. 10, srpanj 1954, 8. Комплетан интервју такође видети и у: Bogdan Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, Zagreb 1986, 262–264 и Симић, *Стојадиновић у Аргентини*, 121–124.

²⁶ Више о томе: Бојан Симић, „О Споразуму Стојадиновић–Павелић 1954. године (чињенице и претпоставке)“, *Зборник радова Филозофског факултета*, год. 52, бр. 1, 233–251.

Срби, такође Стојадиновићеве присталице. На списку је било пет лица, са адвокатом Николом Мрваљевићем на челу, који је раније био члан СРС-а, а из Југославије избегао 1952. У Буенос Ајресу је основан и Радни одбор СРС-а ван отаџбине, који су углавном чинили сарадници *Српске заставе* са уредником Филиповићем. Одбор је имао мала овлашћења – симболичну улогу одржавања веза са присталицама у свету и заступање и објашњавање програма странке.²⁷ Сам Стојадиновић је дао сагласност за формирање поменутог одбора, али се није посебно ангажовао у његовом раду.

За потребе овог рада битно је рећи и неколико речи о питању граница, односно да ли је стварно било конкретног договора о разграничењу између Србије и Хрватске током разговора Стојадиновића и Павелића планираног након рушења режима у Југославији. Границе нису помињане ни у једној од званичних изјава двојице актера. Говорило се о принципу мирног разлаза и да би сва питања требало да реше законита народна представништва две земље. О томе нам сведоче како њихове директне изјаве тако и посредне које су пренели њихови саговорници.²⁸ Верзија о конкретним граничним решењима потиче од хрватског свештеника Ђуре Балоковића, који је наводно на свом пропутовању кроз Аргентину одвојено разговарао са Стојадиновићем и Павелићем. Оно што му је о овим разговорима из 1954. испричао Балоковић током 1965, записао је Винко Николић, уредник *Hrvatske revije* и објавио 1967. у књизи *Pred vratima domovine: susret sa hrvatskom emigracijom 1965*. Привремена граница је тако требало да буде успостављена рекама Босном и Неретвом, где би све западно у Босни и Херцеговини припало Хрватској а источно Србији. То је, у крајњем, значило да би Бања Лука била хрватска а Сарајево и Дубровник део нове српске државе. Тренутне границе република Србије и Хрватске из ФНРЈ не би требало да доживе измене. Наводно је било замишљено да се формира и једна комисија која би се старала о размени становништва и добара. Сличну верзију Балоковић је наводно чуо и од Павелића, али је он предвиђао могућност плебисцита грађана Дубровника за коју од новоформираних држава желе да се одреде.²⁹ Ова верзија догађаја је проблематична и стога што нема никакву прецизност временску одредницу када су та два разговора одржана. Није исто ни ако су изјаве дате, ако су уопште дате, пре него што је дошло до постизања договора и писања споразума. Из свега наведеног можемо рећи да је прича свештеника Балоковића везана за границе, коју је записао Николић, с једне стране, непроверљива, а с

²⁷ *Dokumenti Srpske zastave*, knj. 2, 306–310.

²⁸ *Hrvatska revija*, godina XXXIX, svezak 3 (155), rujan 1989, 553–554; Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, 281.

²⁹ Vinko Nikolić, *Pred vratima domovine: susret s hrvatskom emigracijom 1965*, knj. 2: Dojmovi i razgovori, Pariz – Minhen 1976, 217–221.

друге стране, нема потврду у другим изворима нити изјавама. Што се тиче Николића, занимљиво је рећи, да је његово изручење од Аргентине ФНРЈ преко свог посланства у Буенос Ајресу тражила током 1947, дакле још раније него Павелићево.³⁰

Да је питање граница озбиљније разматрано, демантовао је и сам Стојадиновић у разговору са доктором Бранком Пешелџем вођеним фебруара 1960. године. Тада је рекао да о границама није било говора, него само о принципима, и да он као наследник Николе Пашића никад не би пристао да Босна и Херцеговина припадне Хрватској. Његов саговорник остао је убеђен у његове тврдње, што је касније и објавио у канадском недељнику *Hrvatski glas*.³¹ Наведена тврдња била је у складу, као што је раније наведено, са предратним ставом СРС о недељивости БиХ. Ни ова Стојадиновићева изјава, међутим, не може се узети без резерве јер је дата у периоду када је Павелић био мртав, па није било другог сведока разговора који би могао томе противречити.

Питање граница спомињали су тад актуелни али и бивши Павелићеви сарадници. Злогласни Вјекослав Лубурић Макс је у свом листу *Drina* напао свог некадашњег вођу да разговара и прави договоре са Стојадиновићем, „једним од највећих крвника хрватског народа“. На овај текст одговорила је *Hrvatska* изјавом Вјекослава Вранчића, министра у Павелићевој избегличкој влади, у којој се каже да државне границе може мењати само „суверени хрватски народ“, а да ни он нити било ко други од Хрвата у Буенос Ајресу није са Стојадиновићем водио преговоре везане за питање граница.³²

Из постојећих извора може се приметити да је након контаката са Павелићем дошло до размимоилажења Стојадиновића са делом српске емиграције у Аргентини, али и шире. По сведочењу пешадијског капетана Станоја Василића, родом из Табановића код Шапца, Милан је добио велики број протестних писама од Срба из разних крајева света. И Драгомир Стојадиновић је нешто касније Удби рекао да му „више нико не долази у кућу, осим једног генерала“.³³ Старији Стојадиновић се онда готово потпуно посветио раду у свом часопису *El Economista* и писању мемоара. Све наведено фактички је довело до престанка рада Српске радикалне стране, а Стојадиновићева смрт октобра 1961. то је само утврдила.

Као што можемо видети кључна разлика у ставовима Милана Стојадиновића и Српске радикалне странке према државној организацији била је та што су се у међуратном периоду залагали за очување Југославије

³⁰ ДАМСП, ПА, 1947, Аргентина, ф. 9, д. 26, с. 420383, „Издавање ратних злочинаца“.

³¹ *Hrvatska revija*, br. 2–3, 1964, 331.

³² Цитирано према: Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, 342, 349.

³³ ИАБ, БИА, 70900415/107–1, Забелешка о разговору са Драгомиром Стојадиновићем, од 26. 5. 1957.

са „подвлачењем идеје о интегралном српству“ у њој, да би се током педесетих година потпуно окренули стварању самосталне српске државе. То је, с једне стране, било у вези са спољнополитичким околностима у којима се земља налазила у Хладном рату и режимом који је њоме управљао, а с друге и са неким личним Стојадиновићевим плановима и комбинацијама.

Необјављени извори:

Архив Југославије, Збирка Милана Стојадиновића
Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије,
Поверљива архива
Историјски архив Београда, Безбедоносно-информативна агенција,
Досије Милана Стојадиновића

Објављени извори:

Dokumenti Srpske zastave, knj. 2, prir. Dušan M. Filipović, Buenos Aires 1977.
Стојадиновић Милан. *Два споразума*. Београд 1940.
Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије. Београд 1988.

Литература:

Димић Љубодраг. *Историја српске државности, књ. III, Србија у Југославији*. Нови Сад 2000.
Димић Љубодраг. „Одлазак са Маурицијуса: Британци и Милан Стојадиновић (1945–1948)“. *Глас*, том 420, књ. 16 (2012), 495–518.
Krizman Bogdan. *Pavelić u bjekstvu*. Zagreb 1986.
Радојевић Мира. *Удружена опозиција 1935–1939*. Београд 1994.
Симић Бојан. „О Споразуму Стојадиновић-Павелић 1954. године (чињенице и претпоставке)“. *Зборник радова Филозофског факултета*, год. 52, бр. 1, 233–251.
Симић Бојан. *Стојадиновић у Аргентини*. Београд – Нови Сад 2022.
Симић Бојан. „У сребрном кавезу – Милан Стојадиновић на Маурицијусу (1941–1948)“. *Баштина* 47, (2019), 343–356.

Штампа:

Време, Београд
Izbor, Buenos Aires
Политика, Београд

Српска застава, Буенос Ајрес
Hrvatska revija, Buenos Aires

Мемоари:

Јанковић Радоје. *Како је убијана Краљевина Југославија*. Нови Сад – Чачак, 2022.

Nikolić Vinko. *Pred vratima domovine: susret s hrvatskom emigracijom 1965*, knj. 2: Dojmovi i razgovori, Pariz – Minhen 1976.

Stojadinović Milan. *Ni rat ni pakt*. Rijeka 1970.

Стојадиновић Милан. *Заточеник његовог краљевског величанства*. Мелбурн 1976.

Интернет извори:

www.27mart.com

Summary

Војан Симић

BORDERS OF SERBIA ACCORDING TO THE SERBIAN RADICAL PARTY BEFORE AND AFTER THE SECOND WORLD WAR

The Serbian Radical Party was formed in February 1940 by former Prime Minister and Minister of Foreign Affairs of Yugoslavia Milan Stojadinović. The foundation of a new party was triggered by Cvetković–Maček's Agreement and establishment of Banovina Hrvatska. In its program, Serbian Radical Party did not specify the borders of Serbia but the stood firmly on the position that Serbian interests in Yugoslavia were threatened by this agreement. The party called for unity of all Serbs within Yugoslavia, denying any possibility of division of Bosnia that was considered Serbian. After Stojadinović's arrest activities of the party weaken and completely ceased to exist after the German occupation in the spring 1941.

During the Fifties Serbian Radical Party shortly renewed its existence abroad. This was connected with Stojadinović's actions in Argentina and his negotiations with Ante Pavelić, former leader of the Independent State of Croatia. Both politicians advocated for dissolution of Yugoslavia. There are some sources claiming that the agreement was made about the borders that separate future independent states, Serbia and Croatia. However, this second hand information is more rumor than a fact. In the aftermath of his adventure with Pavelić, and clash with some Serbian politician in exile, Stojadinović lost interest in the party. In 1961 after the death of its founder Serbian Radical Party ceased to exist.